

Lucida intervalla
10-11 (4-5/1999)

ISSN 1450-6645

Sandra Šćepanović

Predizborni broj:
Ciceron, *Pro Murena*
(prvi deo)

БИБЛИОТЕКА
ОДЕЛЈЕНЈА ЗА КЛАСИЧНЕ НАУКЕ
ИМ. БР. 996/4-5
Датум.
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

*lucida
intervalla*

Lucida intervalla

periodična publikacija Odeljenja za klasične nauke
Filozofskog fakulteta u Beogradu

Izlazi šest puta godišnje

ISSN 1450-6645

Uredništvo: dr Marjanca Pakiž, docent (glavni i odgovorni urednik);
mr Boris Pendelj, mr Dejan Matić i mr Nenad Ristović, asistenti
Filozofskog fakulteta

Adresa: Čika-Ljublna 18-20, YU-11000 Beograd

tel. +381 +11 639628

žiro-račun 40806-603-5-7823, s pozivom na broj 0302

Ministarstvo za nauku i tehnologiju Srbije (413-00-136/99-01) oslobodilo je
ovu publikaciju plaćanja opšteg poreza na promet.

Broj 10-11 (4-5/1999):

Sandra Šćepanović

Predizborni broj: Ciceron, Pro Murena (prvi deo)

Beograd, marta 2000

prelom teksta: Vojin Nedeljković

UVOD*

*Nihil est incertius volgo, nihil obscurius voluntate hominum,
nihil fallacius ratione tota comitorum (Cic. Mur. 36).*

Odbrambeni *Govor za Murenu* Ciceron je održao u drugoj polovini novembra 63. na suđenju Luciju Liciniju Mureni, koji je bio *consul designatus* za narednu, 62. godinu. Mureni se sudilo za *ambitus* tj. za zloupotrebe u toku predizborne kampanje, a na osnovu *lex Tullia de ambitu*, zakona koji je predložio sam Ciceron kao konzul 63. godine.

U nadležnosti konzula ulazilo je i sprovođenje i nadgledanje konzulskih izbora za narednu godinu, kao i proglašavanje novoizabranih konzula uz sve prateće ceremonije. Izbori su se tradicionalno održavali u julu i nedeljama unapred predstavljali su glavnu konzulovu brigu. Jer nadmetanja za magistrature u Rimu bila su, već duže vreme, u najmanju ruku, vanredne situacije. Kandidati su davali sve od sebe da zadobiju naklonost glasača i pritom su se neretko služili nedozvoljenim sredstvima. U vreme izbora narod je prisustvovao bespoštednim verbalnim obračunima između kandidata, što je po pravilu uključivalo preterivanja, pretnje, čak i uvrede, i bio izložen različitim načinima podmičivanja: od kupovine sedišta na igrama, preko priređivanja raskošnih gozbi, pa sve do direktnog deljenja novca preko agenata koje su kandidati u tu svrhu angažovali. Ove i druge slične aktivnosti objedinjene su pod zajedničkim nazivom *ambitus*; sudeći po izvorima, one se redovno pratile izbore za magistrature u Rimu.

Razne mere za suzbijanje *ambita*¹ svedoče o tome da su takve malverzacije postojale još u doba rane Republike. Negde oko 120. godine u Rimu je

* Autor i uredništvo zahvaljuju Žarku Petkoviću, asistentu na Katedri za istoriju starog veka, na stručnoj pomoći i korisnim sugestijama.

ustanovljen i stalni sud, *quaestio de ambitu*, koji se bavio tom vrstom zlo-
upotreba. U Sulino doba, *lex Cornelia* pooštrava kaznu u slučaju osude za
podmićivanje: ubuduće se kandidatu okrivljenom za nezakonito prikupljanje
glasova zabranjivalo da u narednih deset godina ponovo istakne svoju kan-
didaturu.² Ali ni ta mera, izgleda, nije imala naročitog dejstva. U deceniji
posle Suline diktature nema, doduše, potvrđenih slučajeva ambita, ali naše
znanje o tom periodu i inače je vrlo oskudno. Odsustvo tužbi zbog ambita ne
dokazuje da nezakonite kupovine glasova nije bilo. Na primer, mnogo se go-
vorilo o podmićivanju na izborima 70. godine; ipak, nijedan od kandidata
nije tužen.

Zloupotrebe u izbornom procesu i dalje su ostale problem. To je dovelo
do usvajanja novog zakona 67. godine, na predlog konzula Gaja Kalpurnija
Pizona. *Lex Calpurnia* je kazne za podmićivanje još pooštrio i ubrzo je
stekao reputaciju krajnje strogog zakona.³ On je osuđene za *ambitus* ukla-
njao sa dužnosti, proterivao ih iz Senata i nametao im novčanu kaznu. U za-
kon su prvi put uključene i mere (ne zna se tačno koje) protiv *divisores*,
agenata koji su faktički delili novac narodu po tribama. Bila je to suštinska
promena, čiji je cilj bio da zastraši i direktne izvršioce, a ne samo naručioce
krivičnog dela, ali ni to nije sprečilo zloupotrebe. Ako je otvoreno pod-
mićivanje i bilo suviše rizično, postojali su i drugi, manje upadljivi načini da
se utiče na volju birača. Izvesni Fabijev zakon – iz, pretpostavlja se, istog
vremena⁴ – ograničava broj pristalica kojima je dozvoljeno da prate kandi-
data. Veliki broj pratilaca slikovito je govorio o popularnosti i ugledu preten-
denta na položaj, sugerišući još neopredeljenima za koga bi valjalo da gla-
saju. Međutim, teško da je iskrena odanost i entuzijazam bila jedini motiv
ovih oduševljenih sledbenika. Plutarh nas u biografiji Katona Mlađeg (8,2)
obaveštava o još jednoj zanimljivoj pojavi. Katon je, naime, kandidujući se
za narodnog tribuna, izbegavao usluge nomenklatora, dosledno negujući re-
putaciju poštenog čoveka. Zgodna institucija nomenklatora, koja je kandida-
tima omogućavala da birače pozdravljaju oslovljavajući ih, bila je isuviše
korisna da bi se tek tako odbacila.⁵ I uopšte, stupanje na snagu sve represiv-

¹ Za ovaj i sledeći odeljak Uvoda, u kojima se govori o istoriji mera protiv ambita,
znatno se oslanjam na E. S. GRUEN, *The Last Generation of the Roman Republic*,
Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1972, str. 212–224.

² Schol. Bob. 78 *Stangl superioribus temporibus damnati lege Cornelia hoc genus
poenae ferebant ut magistratum petitione per decem annos abstinerent.*

³ Cic. *Mur.* 46 *erat enim severissime scripta Calpurnia.*

⁴ *Lex Fabia* spominje se samo jednom, i to uzgred, Cic. *Mur.* 71.

⁵ Upor. Cic. *Mur.* 71 i 77.

njih zakona nije suzbijalo ustaljenu praksu. U godini po uvođenju strogog
Kalpurnijevog zakona dogodio se čuveni izborni skandal: oba izabrana konzula
proглаšena su krivim za podmićivanje i morali su se održati novi izbori.

Ali, ne bi trebalo ni preceniti uticaj ambita na ishod glasanja, jer su se
birači – bar što se tiče konzulskih izbora – gotovo po pravilu odlučivali za
ljude iz uglednih porodica, plemenitog porekla i sa iskustvom u magistra-
turama. Na to nas podseća i sam Ciceron u govoru za Murenu; ipak, on ne
propušta da istakne svoj podvig. Naime, iako viteškog porekla i bez predaka
na istaknutim položajima, on je izabran za konzula za 63. godinu, pri svom
prvom kandidovanju za ovu službu.

Antički autori su njegov trijumf tumačili činjenicom da je on raskrinkao
prevratničke namere svojih najljućih rivala, Katiline i Antonija, pa se bira-
čima više milio *homo novus* nego *res novae*. U svom govoru *In toga candida*
Ciceron doduše ne šteti svoje takmace, ali – sudeći po konačnim rezultatima
glasanja – to nije presudno uticalo na mišljenje birača: za drugog konzula
izabran je Antonije, sa tek neznatnom prednošću nad Katilinom.⁶

Ali ni strah naroda od Ciceronovih suparnika ne objašnjava njegov uspeh
na izborima. Šta je to što je, pored zvučnog imena i plemenitog porekla,
moglo da obezbedi naklonost birača? Upravo u govoru za Murenu Ciceron
nudi neke odgovore na to pitanje, navodeći nas da u obzir uzmemo i urođene
vrline i lične zasluge, kao i kandidatovu profesiju. On, naime, kaže (*Mur.*
30): *duae sint artes igitur quae possint locare homines in amplissimo gradu
dignitatis, una imperatoris, altera oratoris boni.* On sam bio je *orator bonus*,
i već se gotovo dve decenije neprestano nalazio pred očima javnosti.⁷ To mu
je obezbedilo velik politički kredit, koji se sada mogao unovčiti; osim toga,
čak i njegovo viteško poreklo moglo bi se posmatrati kao svojevrsna pred-
nost. Uspeh skorojevića predstavljao bi ohrabrenje za druge ljude tog stale-
ža, a i nova generacija talentovanih besednika videla je u Ciceronu svoj
ideal. On je pak podršku tražio svuda. Brižljivo je negovao Pompejevu na-
klonost podržavajući njegovu komandu u ratu sa Mitridatom i braneći njego-
ve prijatelje Kornelija i Manilija. A dok je zastupao Pompeja, vodio je ra-
čuna da se ne udalji ni od interesa drugih moćnih ličnosti. Ukratko, »Cicero
had mastered the techniques of electioneering.«⁸

Saradnja Antonija i Katiline u toku predizborne kampanje 64. godine iza-
zivala je podozrenje. Širile su se glasine o velikom novcu i moćnim politi-

⁶ Asconius 99 Clark *Antonius pauculis centuriis Catilinam superavit.*

⁷ Cic. *Mur.* 21 *mihi quidem vehementer expedit positam in oculis esse gratiam.*

⁸ GRUEN, str. 139.

čarima koji su navodno stajali iza njih. Takva situacija pružala je priliku za nove mere Senata, koje bi pooštrile kazne za podmićivanje. Ali do toga nije došlo, jer je tribun Mucije Orestin uložio veto. Zanimljivo je da ni Ciceron nije bio za izmenu zakona; izjavio je, naime, da je zadovoljan sa *lex Calpurnia*.⁹

Ipak, zadovoljni nisu bili svi, i to će se pokazati već naredne godine. Kako je već rečeno, kao konzul 63. Ciceron je bio zadužen da sprovede konzulske izbore za 62. godinu. Na tim izborima pojavila su se dva plebejska kandidata, Lucije Licinije Murena i Decim Junije Silan, i dva patricija, Servije Sulpicije Ruf i Lucije Sergije Katilina. Katilinina ponovna kandidatura bila je znak za uzunu. Ovog puta, Katilina je bio rešen da se po svaku cenu domogne vlasti: upotrebio je sva sredstva predizborne agitacije kako bi privukao birače, a za slučaj neuspeha na izborima imao je spreman plan za nasilno preuzimanje vlasti. Nesumnjiva vojnička hrabrost i vanredna harizma koju je Katilina imao, kao i socijalni program koji je on neposredno pred izbore izložio, pribavili su mu velik broj pristalica kako u Rimu tako i u municipijima. To je nateralo Cicerona da utrostruči pažnju i angažuje doušnike, koji su imali zadatak da ga obaveštavaju o svim Katilinim aktivnostima.

Prema jednom tumačenju, u mere čiji je cilj bio da poremete Katilinine planove ulazio je i predlog novog, oštrijeg zakona protiv podmićivanja. Ciceron je, smatra se, ovaj zakon predložio kako bi zaplašio Katilinu i sprečio njegovo predizborno spletkarenje. Međutim, u govoru za Murenu kao stvarni inicijator *Lex Tullia de ambitu* navodi se jedan od konzulskih kandidata, Servije Sulpicije. U tome se vidi Ciceronov vešt besednički manevar u skladu s potrebama odbrambenog govora. Jer, tužiocu su smatrali da sa moralnog stanovišta nije pravo što se Ciceron – konzul i predlagač zakona protiv podmićivanja – prihvata odbrane u jednom slučaju vođenom baš na osnovu tog zakona. Postoji, međutim, i drugo tumačenje, koje u Serviju Sulpiciju zaista vidi idejnog tvorca *lex Tullia de ambitu*. Sulpicije je bio učen pravnik, ekspert za građansko pravo, ali ga to nije činilo kompetentnim za konzulsko zvanje.¹⁰ Uviđajući svoje nedostatke, Sulpicije je svoju prediz-

⁹ Cic. *In tog. cand.* apud Asc. 79 Clark *sed ea lege contentus sum qua duos consules designatos uno tempore damnari videmus* – naime, 66. godine oba izabrana konzula osuđena su za podmićivanje.

¹⁰ Cic. *Mur.* 38 *Imperatores enim comitiis consularibus, non verborum interpretes deliguntur.*

bornu kampanju bazirao na optuživanju rivala, na glasinama o podmićivanju i na pretnjama pokretanjem tužbe. U tako zamišljenu kampanju savršeno se uklapao i zahtev za nov i stroži zakon protiv podmićivanja.¹¹

Udovoljavajući, kako sam kaže, Sulpicijevim zahtevima i povinujući se autoritetu Senata, Ciceron je *lex Tullia de ambitu* dao »samo« na usvajanje. Novi zakon je postojećim kaznama za slučaj kupovine glasova dodao još i desetogodišnje progonstvo. Uvedene su odlučnije mere protiv *divisores*, a zakon je nastojao da kazni i zloupotrebu pratilaca, rezervisanje mesta na igrama, priređivanje gozbi i organizaciju gladijatorskih predstava od strane pretendenata na položaj.

Sve to nije zaustavilo niti obeshrabilo Katilinu; štaviše, izgleda da su se svi konzulski kandidati te godine (osim, verovatno, Sulpicija) služili nedozvoljenim sredstvima. To je nateralo i Marka Katona (koji je bio *tribunus designatus* za narednu godinu) da se zakune da će izvesti pred sud one kandidate koji se budu služili podmićivanjem. Time je Katon pre svega ciljao na Katilinu.

Situacija je, dakle, bila vrlo napeta. Na dan uoči izbora, Ciceron je od doušnika saznao za tajni sastanak održan u Katilininoj kući. Tom prilikom se ovaj, na neki način, ponudio da bude vođa svih bednih i unesrećenih.¹² Sluteći pobunu, konzul je hitno sazvaio Senat i obavestio ga o zbivanjima u Katilininoj kući. Sutradan je umesto izbornih komicija održano zasedanje Senata na kojem se raspravljalo o celom slučaju. Protiv Katiline se ipak nije preduzelo ništa, i izbori su se mogli nesmetano održati.

Ciceron se zato odlučio za preduzimanje drastičnijih mera: na izbornu skupštinu na Marsovom polju došao je u oklopu i s oružanom pratnjom, što je imalo značiti da mu je život u opasnosti. Ostaje sporno da li su Katilinini ljudi tog dana zaista nameravali da ga ubiju ili ne. Bilo kako bilo, željeni efekt je postignut: Katilina ni ovog puta nije izabran, a ni taktika Servija Sulpicija nije urodila plodom. Za nove konzule proglašeni su Lucije Licinije Murena i Decim Junije Silan, a Ciceron se molio bogovima *ut ea res mihi*

¹¹ Upor. Cic. *Mur.* 43–47.

¹² Cic. *Mur.* 50 *Meministis enim, cum illius nefarii gladiatoris voces percrebuissem, quas habuisse in contione domestica dicebatur, cum miserorum fidelem defensorem negasset inveniri posse, nisi eum, qui ipse miser esset; integrorum et fortunatorum promissis saucios et miseros credere non oportere: quare qui consumpta replere, erepta recuperare vellent, spectarent quid ipse deberet, quid possideret, quid aude-ret: minime timidum et valde calamitosum esse oportere eum, qui esset futurus dux et signifer calamitosorum...*

fidei magistratuique meo, populo plebique Romanae bene atque feliciter eveniret (Mur. 1).

I mogao je da odahne, ali samo na kratko. Opasnost od Katiline još nije bila uklonjena. Na redu je bio njegov rezervni plan – oružani prevrat. Ciceron je uložio svu svoju besedničku snagu kako bi narod i Senat upozorio na namere zaverenika. Ali nedostajali su mu dokazi, i Senat je oklevao da preduzme energične mere. Ipak, odlučno i organizovano delovanje konzula i njegovih saradnika konačno je urodilo plodom: sredinom novembra u Rimu se saznalo da je Katilina preuzeo komandu nad zavereničkim trupama u Etruriji. Senat ga je proglasio državnim neprijateljem i osudio ga na progonstvo. Konzuli su ovlašćeni da sakupe trupe; trebalo je da Antonije krene na Katilinu, a Ciceronu je povereno da čuva grad.

U Rimu se već lakše disalo. A onda, kada se to najmanje očekivalo, u drugoj polovini novembra, kada je Antonije već bio krenuo sa trupama, u Rimu je poveden neobičan sudski proces. Propali konzulski kandidat Servije Sulpicije optužio je izabranog konzula Lucija Murenu za *ambitus*. Na strani tužioca nalazili su se još i moralno besprekorni Marko Katon, zatim izvesni Sulpicije Mlađi i Gaj Postum, a odbranu su, pored Cicerona, činili još Kvint Hortenzije i Marko Kras.

Pre nego što kažemo nešto o Ciceronovom odbrambenom govoru za Murenu, važno je ukazati i na motive optužbe. Oba glavna tužioca, Servije Sulpicije i Marko Katon, bili su Ciceronovi prijatelji i pristalice njegove politike. Osudom konzula obezglaviti državu, uzdrmanu već Katilininom zaverom – to nije mogla biti njihova namera; ipak, možda zato što se glavnina zaverenika nalazila u Etruriji, tužioci kao da su zaboravljali u kolikoj se opasnosti Rim nalazi i kao da su se rukovodili isključivo ličnim motivima. Sulpiciju je jednostavno bila povređena sujeta, i on nije mogao da se pomiri s porazom na izborima.¹³ Katon, opet, nije mogao da ne održi obećanje dato pred izbore – da će prvesti pravdi kandidate koji su podmićivali birače; a pošto nije želeo da optuži svog zeta Silana,¹⁴ pridružio se Sulpiciju u tužbi protiv Murene. Ciceron je oštroumno uočio te neubedljive motive, vešto je iskoristio očigledan nedostatak dokaza i briljantno poentirao upozoravajući na svu ozbiljnost situacije u državi. Kao što je to često ranije činio, Ciceron

¹³ Cic. *Mur.* 56 *nam ut omittam Servium Sulpicium, quem intellego non iniuria L. Murenarum sed honoris contentione permotum...*

¹⁴ Decim Junije Silan bio je oženjen Katonovom polusestrom Servilijom.

je i ovog puta istupio kao treći i poslednji govornik odbrane.¹⁵ To ga je oslobodilo obaveze da odgovara redom na sve tačke optužbe, jer su to njegovi prethodnici već bili učinili.

Ipak, Ciceron je uzeo u obzir to što se tužba sastojala iz tri dela: u prvome se negativno govorilo o Mureninom životu, u drugom su se poredile zasluge dvojice kandidata (*cursus honorum* i zanimanja),¹⁶ a u trećem su se navodile optužbe za *ambitus*. Saglasno tome, i Ciceron je svoj govor podelio na tri dela: u prvom on brani Murenin način života, u drugom izvodi poređenje dvojice kandidata u korist Murene, a u trećem pobija pojedine optužbe za *ambitus*. U doteranoj verziji govora, objavljenoj početkom 62. godine, nailazimo na skraćivanja u trećem delu. Tu se, naime, ne nalaze Ciceronovi odgovori na optužbe Sulpicija Mlađeg i Gaja Postuma. Na njihovom su mestu samo naslovi koji nas obaveštavaju o sadržini izostavljenog teksta. Smatra se da je skraćivanja izvršio sam autor; uostalom, takav postupak nije bio neuobičajen.¹⁷

Ono što govor za Murenu čini posebno zanimljivim jeste domišljatost sa kojom se Ciceron uklonio iz delikatnog položaja u kojem se našao. Govoreći u Mureninu odbranu, on je morao, prvo, da izbegne dejstvo zakona donetog na njegov sopstveni predlog, a drugo, da istupi protiv dvojice svojih prijatelja i saradnika. Prvi problem Ciceron je rešio tako što je odgovornost za *lex*

¹⁵ Prema jednoj anegdoti, koju pominje Plutarh u Ciceronovoj biografiji (35,4), ovaj je proveo besanu noć strepeći da neće uspeti da u besedi nadmaši svog velikog rivala besednika Hortenzija. Zbog toga, navodno, nije govorio sa uobičajenom svežinom. U objavljenom govoru, međutim, nema traga umoru ni iscrpljenosti.

¹⁶ Lucije Licinije Murena i Servije Sulpicije Ruf bili su, po svemu sudeći, vršnjaci. Sulpicije se kao mladić posvetio besedničkom i pravničkom obrazovanju, a Murena je bio u službi svog oca u ratu protiv Mitridata, od 83. do 81. godine. Politička karijera ove dvojice počela je istovremeno, kvesturom 75. godine. Ni jedan ni drugi nije se posebno istakao u ovoj službi. Kada je obnovljen sukob sa Mitridatom, Murena se ponovo našao u Aziji, ovog puta kao legat Lucija Lukula. Izgleda da se tu vrlo dobro pokazao. Godine 65. Sulpicije i Murena našli su se ponovo istovremeno u istoj ulozi. Obojica su izabrani za pretore, s tim što je žreb bio naklonjeniji Mureni. On je određen da bude *praetor urbanus* što mu je omogućilo da predsedava nad *Ludi Apollinares* i tako osvoji srca naroda. Sulpicije je u nadležnost dobio *quaestio de peculatu*, što ga nije moglo proslaviti. Po isteku preture Murena je kao proprator 64. godine dobio na upravu Galiju Narbonsku, a Sulpicije je odbio da preuzme provinciju i posvetio se pripremanju za kandidaturu za konzula naredne godine. Na konzulskim izborima 63. Murena i Sulpicije ponovo su se sreli.

¹⁷ Upor. Plin. *Epist.* 1,20,7 *brevis et nuda quasi subscriptio quorundam criminum solis titulis indicatur.*

Tullia prebacio na samog Sulpicija. Čak mu je zamerio što se u predizbornoj kampanji tako mnogo bavio drugima, a tako malo sobom. Ali mnogo veću teškoću za konzula predstavljalo je to što je imao da govori protiv prijatelja, da uverljivo pobije njihove optužbe, a da ih pritom ne uvredi.¹⁸ Ciceron je to rešio duhovitošću. Elegantno se narugao Sulpicijevom pravničkom zanimanju (u poređenju s Mureninim vojničkim), ali mu je istovremeno priznao svaku vrlinu. Služeći se blagom ali efektnom ironijom, ismejao je Katonovu stoičku doslednost. Podsetio ga je zatim na značaj praštanja i izmirenja, za šta su se zalagali svi veliki filozofi (*Mur.* 63 i 66). Katonu na kraju nije preostalo ništa drugo nego da primeti: »Kako vickastog konzula imamo!«¹⁹

Ali, prijateljski ton sa kojim Ciceron taktično pobija argumente tužilaca prerasta na kraju govora u zabrinut, upozoravajući glas odgovornog konzula. On podseća tužioce na državni interes, koji ovog puta zastupa odbrana, i čak prebacuje Katonu da obavlja poslove Katiline i zaverenika (*Mur.* 79 i 83). Neprijatelj se nalazi u gradu, a pobuna koja se već tri godine priprema samo što nije izbila. Katon će zajedno sa Ciceronom biti njena prva žrtva (*Mur.* 82).²⁰ Možda se nesreća može sprečiti odlučnošću: radi toga, prvog januara oba konzula moraju biti pripravna da stupe na dužnost.

Sudije su poslušale taj apel. Murena je oslobođen optužbe i čitav je slučaj prošao bez posledica. Porazeni Katon i Sulpicije ostali su i dalje u dobrim odnosima sa Ciceronom. Sulpicije, doduše, dugo vremena nije pomišljao na ponovnu kandidaturu i potpuno se posvetio svom pravničkom zanimanju. Katon je naredne godine vršio tribunsku službu, i kada je došao u sukob sa svojim kolegom Metelom Nepotom, i Ciceron i Murena stali su na njegovu stranu. Murena je odigrao značajnu ulogu u hapšenju Katilininih ljudi u Rimu 3. decembra. Kada se 5. decembra odlučivalo o njihovoj daljoj sudbini, i

¹⁸ Upor. Quint. *Inst.* 11,1,68 sqq. *Illic plus difficultatis, ubi ipsos, contra quos dicimus, veremur offendere. Duae simul huiusmodi personae Ciceroni pro Murena dicenti obstiterunt, M. Catonis Servique Sulpici. Quam decenter tamen Sulpicio, cum omnes concessisset virtutes, scientiam petendi consulatus ademit! Quid enim aliud esset, quo se victum homo nobilis et iuris antistes magis ferret? Ut vero rationem defensionis suae reddidit, cum se studuisse petitioni Sulpici contra honorem Murenae, non idem debere accusationi contra caput diceret! Quam molli autem articulo tractavit Catonem! Cuius naturam summe admiratus non ipsius vitio, sed Stoicae sectae quibusdam in rebus factam duriozem videri volebat, ut inter eos non forenses contentionem, sed studiosa disputationem crederes incidisse.*

¹⁹ Plut. *Cato Min.* 21,8.

²⁰ M. GELZER, 'Cicero', *PW* VII A, 882.

Murena i Silan su kao *consules designati* imali u tome važnog udela. Kao što je poznato, uhapšenici su istog dana zadavljeni u Mamertinskoj tamnici. Početkom sledeće godine ugušen je i ustanak u Etruriji, a sam Katilina izgubio je život u borbi. Tako je okončana kriza 63. godine.

Sa stanovišta savremenika ovih događaja, »slučaj Murena« morao je biti značajan zbog toga što se oslobađajućom presudom izbeglo da se početkom naredne godine država nađe bez jednog od konzula. Jer, još se nije znalo kako i kada će se završiti sukob sa Katilininom vojskom, i Rimu je bila potrebna stabilna vlast.

Ali ako se ima u vidu sam predmet optužbe, *ambitus*, stiče se utisak da Ciceronova taktika nije mogla pozitivno uticati na njegovo suzbijanje, što je predlagaču zakona protiv ambita trebalo da bude cilj. Ako proučimo izveštaje izvora o izbornim spletkama i borbi protiv njih, uočićemo da se često ponavlja gotovo identičan scenario: kada bi se približili izbori za konzule, u Senatu bi se, kao po pravilu, povel rasprava o pooštavanju mera protiv predizbornih zloupotreba. Često se dešavalo da se predložene mere i usvoje, ali izgleda nikad da se one i poštuju. Onda bi došlo do suđenja prekršiocima zakona i, ma kakva presuda bila, ona nije trajnije uticala na neutralisanje ambita.

Problem je, izgleda, bio u tome što se nedozvoljeno u ovom slučaju dodirivalo sa uobičajenim. Uobičajeno je bilo da klijenti prate svoje patrone, a nedozvoljeno da kandidati svoje pratioce nagrađuju. Uobičajeno je bilo da bogatiji građani dele darove siromašnima, ali nedozvoljeno da ih pred izbore potplaćuju. U Rimu prijateljskih, političkih, klijentskih i rodbinskih veza, bilo je normalno da se primaju i čine razne usluge, ali ne pred izbore, bar ne preterano upadljivo.²¹ Kada se tome dodaju i privilegije koje je konzulat sa sobom nosio, jasno je zašto se kandidati koji su imali sredstava nisu ustezali da ih ulože u sticanje položaja. Senat je uporno pokušavao da utiče na kandidate, a kandidati su uporno kupovali birače – sve dok je bilo Republike.

²¹ O ovome Cic. *Mur.* 71 i 72.

1 Quod precatus a dis immortalibus sum, iudices, more institutoque maiorum illo die quo auspiciato comitiis centuriatis L. Murenam consulem renuntiaui, ut ea res mihi fidei magistratuique meo, populo plebique Romanae bene atque feliciter eueniret, idem precor ab isdem dis immortalibus ob eiusdem hominis consulatum una cum salute obtinendum, et ut uestrae mentes atque sententiae cum populi Romani uoluntatibus suffragiisque consentiant, eaque res uobis populoque Romano pacem, tranquillitatem, otium concordiamque adferat. Quod si illa sollemnis comitorum precatio consularibus auspiciis consecrata tantam habet in se uim et religionem quantam rei publicae dignitas postulat, idem ego sum precatus ut eis quoque hominibus quibus hic consulatus me rogante datus esset ea res fauste feliciter prospereque eueniret. 2 Quae cum ita sint, iudices, et cum omnis deorum immortalium potestas aut translata sit ad uos aut certe communicata uobiscum, idem consulem uestrae fidei commendat qui antea dis immortalibus commendauit, ut eiusdem hominis uoce et declaratus consul et defensus beneficium populi Romani cum uestra atque omnium ciuium salute tueatur.

Et quoniam in hoc officio studium meae defensionis ab accusatoribus atque etiam ipsa susceptio causae repressa est, ante quam pro L. Murena dicere instituo, pro me ipso pauca dicam, non quo mihi potior hoc quidem tempore sit officii mei quam huiusce salutis defensio, sed ut meo facto uobis probato maiore auctoritate ab huius honore fama fortunisque omnibus inimicorum impetus propulsare possim.

3 Et primum M. Catoni uitam ad certam rationis normam derigenti et diligentissime perpendenti momenta officiorum omnium de officio meo respondebo. Negat fuisse rectum Cato me et consulem et legis ambitus latorem et tam seuerе gesto consulatu causam L. Murenae attingere. Cuius reprehensio me uehementer mouet, non solum ut uobis, iudices, quibus maxime debeo, uerum etiam ut ipsi Catoni, grauissimo atque integerrimo uiro, rationem facti mei probem. A quo tandem, M. Cato, est aequius consulem defendi quam a consule? Quis mihi in re publica potest aut debet esse coniunctior quam is

Onoga dana, poštovane sudije, kada sam, posle obavljenih auspicija,¹ na centurijatskim komicijama² proglasio Lucija Murenu za konzula, molio sam besmrtnе bogove, po običaju i pravilima predaka, da njegov izbor izаđe na dobro i donese sreću meni, poverenju u mene i moju službu,³ te celokupnom rimskom narodu.⁴ Tako i danas molim te iste besmrtnе bogove da spasu ovog čoveka osude i ujedno očuvaju i njegov konzulat, da se vaši stavovi i odluke usklade sa željama i glasovima naroda, te da takva sporazumna presuda donese i vama i rimskom narodu mir, spokojstvo, blagostanje i slogu. Verujući da ona uobičajena skupštinska molitva, osvećena konzulskim auspicijima, ima u sebi onoliko religiozne snage koliko zahteva dostojanstvo države, ja sam se takođe molio da i onim ljudima, kojima je ovaj konzulat na moj predlog poveren, ta služba protekne srećno, plodno i povoljno. Prema tome, sudije, budući da je moć besmrtnih bogova sasvim ili bar delimično prešla na vas,⁵ vašoj zaštiti konzula poverava isti onaj čovek koji ga je najpre preporučio besmrtnim bogovima. Tako će konzul, i proglašen i odbranjen jednim istim glasom, sačuvati od naroda mu poverenu dužnost za dobrobit vašu i svih rimskih građana.

Što se tiče ovog mog advokatskog zadatka, tužiocі su me ukorili ne samo zbog žara s kojim ga obavljам, već i zbog same činjenice da sam preuzeo Murenin slučaj. Stoga bih, pre nego što počnem da govorim u odbranu Lucija Murene, rekao ponešto i u svoju odbranu.⁶ Ne činim to zato što mi je, i u ovom trenutku, važnije da opravdam svoje angažovanje na slučaju nego da odbranim klijenta od osude, već zato da bih, pošto pred vama opravdam svoj postupak, sa više uticaja mogao da odbijem napad neprijatelja na Mureninu čast, ugled i ukupni položaj.

Najpre ću o svojoj advokatskoj dužnosti odgovoriti Marku Katonu, koji život uređuje po utvrđenim propisima filozofskog sistema⁷ i vrlo brižljivo procenjuje vrednost svake dužnosti.⁸ Katon kaže da nije bilo pravo⁹ da se ja prihvatim slučaja Lucija Murene, jer sam konzul i predlagač zakona protiv podmićivanja, a i zato što sam tako strogo obavljao konzulsku službu. Njegova me primedba silno podstiče da ukažem na ispravnost svog postupka ne samo vama, sudije, kojima to najviše dugujem, već i samom Katonu, čoveku najvišeg ugleda i poštenja. Kome, Katone, više priliči da brani konzula nego konzulu? Ko meni u državi može ili treba da bude bliskiji od onog u čije

cui res publica a me iam traditur sustinenda magnis meis laboribus et periculis sustentata? Quod si in eis rebus repetendis quae mancipi sunt is periculum iudici praestare debet qui se nexu obligavit, profecto etiam rectius in iudicio consulis designati is potissimum consul qui consulem declaravit auctor benefici populi Romani defensorque periculi esse debet. 4 Ac si, ut non nullis in ciuitatibus fieri solet, patronus huic causae publice constitueretur, is potissimum summo honore adfecto defensor daretur qui eodem honore praeditus non minus adferret ad dicendum auctoritatis quam facultatis. Quod si e portu solentibus ei qui iam in portum ex alto inuehuntur praecipere summo studio solent et tempestatum rationem et praedonum et locorum, quod natura adfert ut eis faueamus qui eadem pericula quibus nos perfuncti sumus ingrediuntur, quo tandem me esse animo oportet prope iam ex magna iactatione terram uidentem in hunc cui uideo maximas rei publicae tempestates esse subeundas? Qua re si est boni consulis non solum uidere quid agatur uerum etiam prouidere quid futurum sit, ostendam alio loco quantum salutis communis intersit duos consules in re publica Kalendis Ianuariis esse. 5 Quod si ita est, non tam me officium debuit ad hominis amici fortunas quam res publica consulem ad communem salutem defendendam uocare. Nam quod legem de ambitu tuli, certe ita tuli ut eam quam mihi met ipsi iam pridem tulerim de ciuium periculis defendendis non abrogarem. Etenim si largitionem factam esse confiterer idque recte factum esse defenderem, facerem improbe, etiam si alius legem tulisset; cum uero nihil commissum contra legem esse defendam, quid est quod meam defensionem latio legis impediatur?

6 Negat esse eiusdem seueritatis Catilinam exitium rei publicae intra moenia molientem uerbis et paene imperio ex urbe expulisse et nunc pro L. Murena dicere. Ego autem has partis lenitatis et misericordiae quas me natura ipsa docuit semper egi libenter, illam uero grauitatis seueritatisque personam non appetiui, sed ab re publica mihi impositam sustinui sicut huius imperi dignitas in summo periculo ciuium postulabat. Quod si tum, cum res publica uim et seueritatem desiderabat, uici naturam et tam uehemens fui quam cogebam non quam uolebam, nunc cum omnes me causae ad misericordiam atque ad humanitatem uocent, quanto tandem studio debeo naturae meae consuetudinique seruire? Ac de officio defensionis meae ac de ratione accusationis tuae fortasse etiam alia in parte orationis dicendum nobis erit.

ruke sada predajem državu da je čuva, pošto sam je ja sačuvaao uz veliki napor i uprkos opasnostima? Ako neko zatraži povraćaj robe kupljene putem mancipacije,¹⁰ onda, u opasnosti od sudske odluke,¹¹ za vlasništvo treba da jamči prodavac koji se na to ugovorom obavezao. Sa još više prava, na sudu budući konzulu, upravo onaj konzul koji je budućeg konzula proglasio treba da preuzme odgovornost za položaj dobijen voljom naroda te da otkloni opasnost. I da se, kao što je u nekim državama običaj, advokat za ovaj slučaj postavlja zvanično, čoveku izabranom na najviši položaj dodelio bi se baš takav branilac koji uživa isti položaj. On bi u odbranu mogao da unese koliko govorničkog dara toliko i ličnog ugleda. Mornari koji sa otvorenog mora upravo uplovjavaju u luku obično onima što tek dižu sidro s punom pažnjom podnose izveštaj o olujama, piratima i opasnim mestima. Jer prirodno je da pomažemo onima koji se izlažu onakvim opasnostima kakve smo i sami pretrpeli. Šta onda treba da osećam ja, koji sada, posle velike oluje, gotovo vidim kopno, prema čoveku koji tek treba da se izloži najvećim državnim nepogodama? Ako je, dakle, dužnost dobrog konzula ne samo da vodi računa o tome šta se dešava već i da predviđa šta će se dogoditi, na drugom mestu ću ukazati na to koliko je važno, za opšte dobro, da prvog januara¹² u državi postoje dva konzula. A ako je zaista tako, onda me nije toliko advokatska dužnost morala pozvati da branim prijatelja, koliko me je sama država, kao konzula, morala pozvati da branim opšte dobro. Ja, naime, jesam predložio zakon protiv podmićivanja,¹³ ali tako da ne poništimo ono pravilo koje sam već odavno samom sebi postavio: da otklanjam opasnosti od građana. A da priznam da je bilo podmićivanja i da tvrdim da je to učinjeno s pravom, postupio bih nepošteno čak i da je neko drugi predložio taj zakon. Ali pošto tvrdim da nije bilo kršenja zakona, zašto onda činjenica da sam predložio taj zakon onemogućava da se pojavim kao branilac u ovom slučaju?

Katon kaže da nisam jednako strog sada, kada govorim u odbranu Lucija Murene, kao što sam bio nedavno, kada sam svojim govorima, a praktično i konzulskim ovlašćenjima, proterao iz grada Katilinu,¹⁴ koji je, unutar gradskih zidina, spremao propast države. Ja sam uvek rado igrao ovu ulogu blagosti i milosrđa, čemu me je sama priroda poučila, a onu ulogu žestine i strogosti nisam sam želeo, već sam je uzeo na sebe pošto mi je država nametnula, kao što je zahtevalo dostojanstvo visoke funkcije na kojoj se nalazim u slučaju krajnje opasnosti po građane. U tom trenutku, kada je država vapila za snagom i odlučnošću, ja sam savladao svoje prirodne sklonosti i bio žestok onoliko koliko sam morao, ne koliko sam želeo da budem. Sada, kada me sve prilike pozivaju na humanost i saosećanje, sa koliko revnosti

7 Sed me, iudices, non minus hominis sapientissimi atque ornatissimi, Ser. Sulpici, conquestio quam Catonis accusatio commouebat qui grauissime et acerbissime «se» ferre dixit me familiaritatis necessitudinisque oblitum causam L. Murenæ contra se defendere. Huic ego, iudices, satis facere cupio uosque adhibere arbitros. Nam cum graue est uere accusari in amicitia, tum, etiam si falso accuseris, non est neglegendum. Ego, Ser. Sulpici, me in petitione tua tibi omnia studia atque officia pro nostra necessitudine et debuisse confiteor et praestitisse arbitror. Nihil tibi consulatum petenti a me defuit quod esset aut ab amico aut a gratioso aut a consule postulandum. Abiit illud tempus; mutata ratio est. Sic existimo, sic mihi persuadeo, me tibi contra honorem Murenæ quantum tu a me postulare ausus sis, tantum debuisse, contra salutem nihil debere. 8 Neque enim, si tibi tum cum peteres «consulatum studui nunc» cum Murenam ipsum petas, adiutor eodem pacto esse debeo. Atque hoc non modo non laudari sed ne concedi quidem potest ut amicis nostris accusantibus non etiam alienissimos defendamus. Mihi autem cum Murena, iudices, et magna et uetus amicitia est, quæ in capitis dimicatione a Ser. Sulpicio non idcirco obruetur quod ab eodem in honoris contentione superata est. Quæ si causa non esset, tamen uel dignitas hominis uel honoris eius quem adeptus est amplitudo summam mihi superbiae crudelitatisque infamiam inuississet, si hominis et suis et populi Romani ornamentis amplissimi causam tanti periculi repudiasset. Neque enim iam mihi licet neque est integrum ut meum laborem hominum periculis subleuandis non impertiam. Nam cum praemia mihi tanta pro hac industria sint data quanta antea nemini, sic «existimo laborem, quem honores adepturus» exceperis, eos, cum adeptus sis, deponere, esse hominis et astuti et ingrati. 9 Quod si licet desinere, si te auctore possum, si nulla inertiae «infamia», nulla superbiae turpitudine, nulla inhumanitatis culpa suscipitur, ego uero libenter desino. Sin autem fuga laboris desidiam, repudiatio supplicum superbiam, amicorum neglectio improbitatem coarguit, nimirum haec causa est eius modi quam nec industrius quisquam nec misericors nec officiosus deserere possit.

Atque huiusce rei coniecturam de tuo ipsius studio, Serui, facillime ceperis. Nam si tibi necesse putas etiam aduersariis amicorum tuorum de iure consulentibus respondere, et si turpe existimas te aduocato illum ipsum quem contra ueneris causa cadere, noli tam esse iniustus ut, cum tui fontes uel inimicis tuis pateant, nostros etiam amicis putes clausos esse oportere.

treba da se prepustim svojoj prirodi i navici? Možda ću i u drugom delu besede morati da govorim i o svojoj dužnosti da se prihvatim odbrane i o razlozima tvoje optužbe.

Nego, sudije, ništa me manje od Katonove optužbe nije uznemirila ni žalba vrlo obrazovanog i uglednog čoveka, Servija Sulpicija. On je, naime, izjavio da veoma teško i bolno podnosi to što sam zaboravio naše prijateljstvo i bliskost i uzeo da zastupam njegovog suparnika Murenu. Njemu, sudije, želim da se opravdam, a vas molim da presudite. Zaista je teško biti opravdano optužen za zapostavljanje prijateljstva; čak i ako je takva optužba bez osnova, ne sme se zanemariti. Priznajem, Servije Sulpicije, da sam – kod tvoje kandidature – bio dužan da ti pružim punu podršku i svaku uslugu, u ime našeg bliskog prijateljstva. Verujem da sam to i učinio. Kada si se kandidovao za konzula nisam ti uskratio ništa od onoga što se moglo tražiti bilo od prijatelja, bilo od predusretljivog čoveka ili od konzula. Ali to vreme je prošlo, prilike su se izmenile. Moje je mišljenje i čvrsto uverenje da sam bio dužan da se izboru Lucija Murene usprotivim u onolikoj meri koliko si se ti usudio da od mene tražiš, ali da nisam dužan i da se uzdržim od njegove odbrane. Jer ako sam se za tebe zauzeo tada, kada si tražio konzulat, nisam dužan da te jednako podržim i sada, kada tražiš Murenu samog. Ne može se odobravati, pa ni dopuštati, da uzmičemo pred odbranom i potpuno nepoznatih ljudi, ukoliko su naši prijatelji tužioc. Ali mene, sudije, i sa Murenom vezuje staro i duboko prijateljstvo. U ovom slučaju, koji dovodi u opasnost Mureninu građansku egzistenciju,¹⁵ Servije Sulpicije neće ugroziti to prijateljstvo zbog toga što ga je nedavno nadjačao u nadmetanju za konzulat.¹⁶ I da nije tako, ugled optuženog ili značaj položaja koji je stekao nametnuo bi mi reputaciju oholog i bezobzirnog čoveka da sam odbio da u tolikoj opasnosti zastupam čoveka izvrsnog s obzirom na lične zasluge i počasti dobijene voljom naroda. Nije mi dopušteno, a nije ni pošteno, da ne uložim sopstveni trud kako bih otklonio opasnosti od ljudi. Za moju advokatsku marljivost dodeljene su mi nagrade kolike nikome ranije. Smatram da je znak lukavstva i nezahvalnosti kada, čim se domogneš počasti, odustaneš od napora koji si preduzeo da bi ih dostigao. Pa ako je dopušteno da se odustane, ako to na tvoju odgovornost mogu da učinim, ako neću navući na sebe loš glas zbog nerada, sramotu zbog nadmenosti i greh zbog bezosećajnosti, stvarno ću rado odustati. Ali ako izbegavanje napora ukazuje na lenjost, odbijanje molilaca na oholost, a zanemarivanje prijatelja na bezobzirnost, onda je ovaj slučaj takav, da od njega niko marljiv, saosećajan i predusretljiv ne bi mogao odustati.

O ovome bi, Servije, najlakše mogao da zaključuješ na osnovu sopstvenog zanimanja. Ako misliš da si dužan da odgovoriš čak i protivnicima svo-

10 Etenim si me tua familiaritas ab hac causa remouisset, et si hoc idem Q. Hortensio, M. Crasso, clarissimis uiris, si item ceteris a quibus intellego tuam gratiam magni aestimari accidisset, in ea ciuitate consul designatus defensore non haberet in qua nemini umquam infimo maiores nostri patronum deesse uoluerunt. Ego uero, iudices, ipse me existimarem nefarium si amico, crudelem si misero, superbum si consuli defuissem. Qua re quod dandum est amicitiae, large dabitur a me ut tecum agam, Serui, non secus ac si meus esset frater, qui mihi est carissimus isto in loco; quod tribuendum est officio, fidei, religioni, id ita moderabor ut meminerim me contra amici studium pro amici periculo dicere.

11 Intellego, iudices, tris totius accusationis partis fuisse, et earum unam in reprehensione uitae, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitus esse uersatam. Atque harum trium partium prima illa quae grauissima debebat esse ita fuit infirma et leuis ut illos lex magis quaedam accusatoria quam uera male dicendi facultas de uita L. Murenae dicere aliquid coegerit. Obiecta est enim Asia; quae ab hoc non ad uoluptatem et luxuriam expetita est sed in militari labore peragrata. Qui si adulescens patre suo imperatore non meruisset, aut hostem aut patris imperium timuisse aut a parente repudiatus uideretur. An cum sedere in equis triumphantium praetextati potissimum filii soleant, huic donis militaribus patris triumphum decorare fugiendum fuit, ut rebus communiter gestis paene simul cum patre triumpharet? 12 Hic uero, iudices, et fuit in Asia et uiro fortissimo, parenti suo, magno adiumento in periculis, solacio in laboribus, gratulationi in uictoria fuit. Et si habet Asia suspicionem luxuriae quandam, non Asiam numquam uidisse sed in Asia continenter uixisse laudandum est. Quam ob rem non Asiae nomen obiciendum Murenae fuit ex qua laus familiae, memoria generi, honos et gloria nomini constituta est, sed aliquod aut in Asia susceptum aut ex Asia deportatum flagitium ac dedecus. Meruisse uero stipendia in eo bello quod tum populus Romanus non modo maximum sed etiam solum gerebat uirtutis, patre imperatore libentissime meruisse pietatis, finem stipendiorum patris uictoriam ac triumphum fuisse felicitatis fuit. Maledicto quidem idcirco nihil in hisce rebus loci est quod omnia laus occupauit.

13 Saltatorem appellat L. Murenam Cato. Maledictum est, si uere obicitur, uehementis accusatoris, sin falso, maledici conuiciatoris. Qua re cum ista sis auctoritate, non debes, M. Cato, adripere maledictum ex triuio aut ex

jih prijatelja kada te pitaju za pravni savet, ako držiš da je sramota da onaj isti protiv koga si istupao izgubi slučaj pošto se posavetovao s tobom,¹⁷ onda ne budi tako nepravedan da misliš da treba da zatvorim svoje izvore pomoći čak i za prijatelje, dok su tvoji dostupni čak i neprijateljima. I zaista, da me je prijateljstvo s tobom udaljilo sa ovog slučaja, da se to isto dogodilo izvršnim ljudima Kvintu Hortenziju i Marku Krasu, kao i ostalima za koje primećujem da im je jako stalo do tvoje naklonosti, onda budućeg konzula ne bi imao ko da brani, u ovoj državi u kojoj naši preci nisu želeli ni da najniži dostojanstvom bude bez branioca. Ta ja bih sebe smatrao bezočnim da nisam pomogao prijatelju, okrutnim da se nisam našao nevoljniku i oholim da nisam bio od koristi konzulu. Zato ću ja dati pun doprinos prijateljstvu i sa tobom, Servije, postupati tako kao da je na tvom mestu moj brat, koji mi je najdraži. A ono što dugujem osećanju dužnosti te vernosti i savesti urediću tako, da ne zaboravim da govorim protiv prijatelja u ulozi tužioca, a u odbranu prijatelja u opasnosti.

Primećujem, sudije, da se cela optužba sastojala iz tri dela: jedan od njih se bavio kritikom Mureninog života, drugi upoređivanjem zasluga za državu,¹⁸ a treći optužbama za podmićivanje.¹⁹ Od ova tri dela prvi je trebalo da bude najupečatljiviji, ali je ispao vrlo neubedljiv i beznačajan. Zato mislim da ih je pre nekakvo tužiteljsko pravilo navelo da govore o životu Lucija Murene nego što su stvarno imali mogućnosti da kažu nešto loše. Prigovoreno mu je za Aziju. On Aziju nije tražio zarad užitka i luksuza, već ju je proputovao po vojnom zadatku. Da nije kao mladić služio u vojsci pod zapovedništvom svog oca, izgledalo bi da se uplašio neprijatelja ili očeve komande ili da ga je sam otac odbio. Budući da su obično baš nedorasli²⁰ sinovi trijumfatora u trijumfalnoj povorci sedeli na konjima svojih očeva, zar je trebalo da odbije da očev trijumf ukrasi vojnim počastima i praktično trijumfuje zajedno sa njim pošto su zajedno i ratovali? Da, sudije, on je stvarno bio u Aziji i svom ocu, tom velikom junaku, bio je uzdanica u opasnostima, uteha u neuspesima i radost u pobedama. A ako Azija pobuđuje sumnju zbog raskošnog života, onda nije hvale vredno nikad ne videti Aziju, već je uspeh u njoj umereno živeti. Zbog toga se Mureni nije smelo prigovoriti pominjanjem Azije u kojoj je utemeljen ugled njegove porodice, besmrtnost njegovog roda, te i čast i slava njegovog imena. Trebalo mu je zameriti ako je nešto nečasno i sramotno u Aziji počinio ili iz Azije sa sobom doneo. Naprotiv, dokazao je hrabrost boreći se u najznačajnijem, čak jedinom ratu što ga je rimski narod u to vreme vodio. Dokazao je da poštuje roditelje, jer je kao vojnik najradije služio pod komandom svog oca. A sreći ima da zahvali što se njegova služba završila očevom pobedom i proslavljanjem trijumfa. Ovde nema mesta za klevetu, jer je hvala sve ispunila.

scurrarum aliquo conuicio neque temere consulem populi Romani saltatorem uocare, sed circumspicere quibus praeterea uitii adfectum esse necesse sit eum cui uere istud obici possit. Nemo enim fere saltat sobrius, nisi forte insanit, neque in solitudine neque in conuiuio moderato atque honesto. Tempestiui conuiui, amoeni loci, multarum deliciarum comes est extrema saltatio. Tu mihi adipis hoc quod necesse est omnium uitiorum esse postremum, relinquis illa quibus remotis hoc uitium omnino esse non potest? Nullum turpe conuiuium, non amor, non commissatio, non libido, non sumptus ostenditur, et, cum ea non reperiantur quae uoluptatis nomen habent quamquam uitiosa sunt, in quo ipsam luxuriam reperire non potes, in eo te umbram luxuriae reperturum putas? **14** Nihil igitur in uitam L. Murenae dici potest, nihil, inquam, omnino, iudices. Sic a me consul designatus defenditur ut eius nulla fraus, nulla auaritia, nulla perfidia, nulla crudelitas, nullum petulans dictum in uita proferatur. Bene habet; iacta sunt fundamenta defensionis. Nondum enim nostris laudibus, quibus utar postea, sed prope inimicorum confessione uirum bonum atque integrum hominem defendimus. Quo constituto facilius est mihi aditus ad contentionem dignitatis, quae pars altera fuit accusationis.

15 Summam uideo esse in te, Ser. Sulpici, dignitatem generis, integritatis, industriae ceterorumque ornamentorum omnium quibus fretum ad consulatus petitionem adgredi par est. Paria cognosco esse ista in L. Murena, atque ita paria ut neque ipse dignitate uinci (a te) potuerit neque te dignitate superarit. Contempsisti L. Murenae genus, extulisti tuum.

Quo loco si tibi hoc sumis, nisi qui patricius sit, neminem bono esse genere natum, facis ut rursus plebes in Auentinum seuocanda esse uideatur. Sin autem sunt amplae et honestae familiae plebeiae, et proauus L. Murenae et auus praetor fuit, et pater, cum amplissime atque honestissime ex praetura triumphasset, hoc faciliorem huic gradum consulatus adipiscendi reliquit quod is iam patri debitus a filio petebatur. **16** Tua uero nobilitas, Ser. Sulpici, tametsi summa est, tamen hominibus litteratis et historicis est notior, populo uero et suffragatoribus obscurior. Pater enim fuit equestri loco, auus nulla inlustri laude celebratus. Itaque non ex sermone hominum recenti sed ex annalium uetustate eruenda memoria est nobilitatis tuae. Qua re ego te semper in nostrum numerum adgregare soleo, quod uirtute industriaque perfecisti ut, cum equitis Romani esses filius, summa tamen amplitudine dignus putarere.

Katon Lucija Murenu naziva igračem. To su teške reči strogog tužioca, ako u njima ima istine. Ali ako se nekom pridevaju bez razloga, onda su to reči najobičnijeg klevetnika. Zato, M. Katone, pošto držiš do svog ugleda, ne treba da se služiš uličarskim rečnikom i psovkama lakrdijaša ni da rimskog konzula olako nazivaš igračem. Treba dobro da osmotriš kojim još gresima mora da bude ukaljan čovek da bi se mogao tako nazvati. Jer baš niko ne igra trezan, ako je pri zdravoj pameti, bilo nasamo ili na mirnoj i pristojnoj zabavi. Igranje dolazi na kraju onih ranih terevenki,²¹ u primamljivim lokalima i posle mnoštva čulnih užitaka. Ti si se dohvatio poroka koji mora biti poslednji od svih, a čutiš o onima što mu prethode i bez kojih to uopšte ne bi bio greh. Ne nalaziš nijednu nepristojnu zabavu, ni neku ljubavnu aferu, bekrijanje, pohotu ili rasipništvo. Pa kad kod njega nema ni traga onoga što se naziva nasladom, iako je u stvari porok, zar misliš da ćeš otkriti senku razuzdanosti tamo gde samu razuzdanost²² ne možeš da nađeš? Ništa se, dakle, ne može prigovoriti životu Lucija Murene, velim, sudije, baš ništa. Moja odbrana budućeg konzula se zasniva na tome da se u njegovom životu ne može otkriti nijedna prevara, nimalo pohlepe, nepoštenja, okrutnosti, nijedna ružna reč. Dobro je, udareni su temelji odbrane. Još uvek Murenu ne branim svojim pohvalama, njima ću se poslužiti kasnije; dovoljno mi je prećutno priznanje²³ neprijatelja da se radi o dobrom i poštenom čoveku. Pošto sam to ustanovio, lakše dolazim do upoređivanja zasluga dvojice kandidata, što je bio drugi deo optužbe.²⁴

Vidim, Servije Sulpicije, da se odlikuješ najvišom dostojnošću u pogledu porekla, poštenja, marljivosti i svih ostalih vrlina. Pravo je da se onaj ko se na njih oslanja prihvati kandidature za konzula. Znam da te iste kvalitete poseduje i Lucije Murena i to tako jednake tvojima, da nijedan od vas ne bi mogao onog drugog da nadvisi dostojanstvom. Potcenio si poreklo Lucija Murene, a uzdigao svoje.

U tom slučaju, ako hoćeš da kažeš da niko sem patricija nije plemenitog roda, onda činiš da izgleda kako plebejci treba ponovo da se odsele na Aventin.²⁵ No, ukoliko postoje odlične i časne plebejske porodice, ako su pradeda i deda Lucija Murene bili pretori, te je uz to i njegov otac pri kraju preture veoma časno i slavno trijumfovao, onda je Mureni pristup konzulatu olakšan već i time što je, u ovom slučaju, sin zatražio položaj koji je bio predodređen za oca. A tvoje poreklo, Servije Sulpicije, iako je veoma plemenito, ipak je poznatije učenim ljudima i istoričarima, a narodu i glasačima nije baš sasvim očigledno. Jer otac ti je pripadao viteškom staležu, a deda ti se nije istakao nikakvom posebnom zaslugom. Zato se spomen o tvojoj plemenitosti mora izvući iz drevnih anala, a ne iz skorašnjih razgovora među

Nec mihi umquam minus in Q. Pompeio, nouo homine et fortissimo uiro, uirtutis esse uisum est quam in homine nobilissimo, M. Aemilio. Etenim eiusdem animi atque ingeni est posteris suis, quod Pompeius fecit, amplitudinem nominis quam non acceperit tradere et, ut Scaurus, memoriam prope intermortuam generis sua uirtute renouare. 17 Quamquam ego iam putabam, iudices, multis uiris fortibus ne ignobilitas generis obiceretur meo labore esse perfectum, qui non modo Curiis, Catonibus, Pompeiis, antiquis illis fortissimis uiris, sed his recentibus, Mariis et Didiis et Caeliis, commemorandis id agebam. Cum uero ego tanto interuallo claustra ista nobilitatis refregissem, ut aditus ad consulatum posthac, sicut apud maiores nostros fuit, non magis nobilitati quam uirtuti pateret, non arbitrabar, cum ex familia uetere et inlustri consul designatus ab equitis Romani filio consule defenderetur, de generis nouitate accusatores esse dicturos. Etenim mihi ipsi accidit ut cum duobus patriciis, altero improbissimo atque audacissimo, altero modestissimo atque optimo uiro, peterem; superauit tamen dignitate Catilinam, gratia Galbam. Quod si id crimen homini nouo esse deberet, profecto mihi neque inimici neque inuidi defuissent. 18 Omittamus igitur de genere dicere cuius est magna in utroque dignitas; uideamus cetera.

»Quaesturam una petiit et sum ego factus prior.« Non est respondendum ad omnia. Neque enim uestrum quemquam fugit, cum multi pares dignitate fiant, unus autem primum solus possit obtinere, non eundem esse ordinem dignitatis et renuntiationis, propterea quod renuntiatio gradus habeat, dignitas autem sit persaepe eadem omnium. Sed quaestura utriusque prope modum pari momento sortis fuit. Habuit hic lege Titia prouinciam tacitam et quietam, tu illam cui, cum quaestores sortiuntur, etiam adclamari solet, Ostiensem, non tam gratiosam et inlustrem quam negotiosam et molestam. Conseduit utriusque nomen in quaestura. Nullum enim uobis sors campum dedit in quo excurrere uirtus cognoscique posset.

19 Reliqui temporis spatium in contentionem uocatur. Ab utroque dissimillima ratione tractatum est. Seruius hic nobiscum hanc urbanam militiam respondendi, scribendi, cauendi plenam sollicitudinis ac stomachi secutus est; ius ciuile didicit, multum uigilauit, laborauit, praesto multis fuit, multorum stultitiam perpersus est, adrogantiam pertulit, difficultatem exsorbuit; uixit ad aliorum arbitrium, non ad suum. Magna laus et grata hominibus unum hominem elaborare in ea scientia quae sit multis profutura. 20 Quid

ljudima. Ja te zbog toga uvek ubrajam među sebi slične, jer si vrlinom i marljivošću postigao da te smatraju dostojnim najvišeg ugleda, iako si sin rimskog viteza. Nikad mi se nije činilo da je Kvint Pompej²⁶ – skorojević, a sjajan čovek – pokazao manje vrline nego Marko Emilije,²⁷ čovek vrsnog porekla. Znak je jednake srčanosti i sposobnosti zaveštati svojim potomcima, kao što je to Pompej učinio, slavu imena koju nije baštinió, i, kao Skaur, svojom vrlinom obnoviti gotovo iščezlu uspomenu na svoj rod. Ja sam, dođuše, već mislio da je moj trud doveo do toga da se mnogim hrabrim ljudima ne prigovara zbog neuglednog porekla, trud kojim sam nastojao da podsetim ne samo na one junake iz prošlosti – Kurije, Katone i Pompeje,²⁸ već i na ove skorašnje – Marije, Didije i Celije.²⁹ Ja sam, posle toliko vremena,³⁰ porušio tu ogradu plemićkog elitizma tako da je konzulat, kao kod naših predaka, postao jednako dostupan i plemenitom poreklu i ličnoj vrlini. Zato nisam mislio da će tužioc govornici o neuglednom rodu kada budućeg konzula, potomka stare i istaknute porodice, bude branio konzul koji je sin rimskog viteza. Pa i meni samom se desilo da se kandidujem zajedno sa dva patricija: jednim vrlo opakim i drskim i drugim vrlo skromnim i čestitim. Ipak, pobedio sam – Katilinu ugledom a Galbu omiljenošću. A ako je taj uspeh trebalo jednom skorojeviću uzeti za zlo, onda mi sigurno ne bi bilo nedostajalo ni neprijatelja ni zavidnika. Ostavimo se, stoga, priče o poreklu koje je kod obojice veoma ugledno. Da vidimo ostalo.

»Tražio je kvesturu zajedno sa mnom i ja sam izabran pre njega.«

Né mora se baš na sve odgovoriti. Jer nikome od vas ovo nije nepoznato: kada mnogi kandidati postaju jednaki dostojanstvom, a samo jedan može da zauzme prvo mesto, onda se stepen dostojanstva ne poklapa sa redosledom proglašavanja.³¹ To je zato što se imenovanje obavlja određenim redom, a dostojanstvo je vrlo često isto za sve. Ali žreb je obojici dodelio kvesturu gotovo iste vrednosti. Mureni je, po Ticijevom zakonu,³² pripala mirna, tiha provincija, a tebi, Sulpicije, ona kod čijeg se navođenja obično negoduje kada se žrebaju kvestori. To je provincija *Ostiensis*,³³ ne toliko omiljena i slavna, koliko radna i tegobna. Ni o jednom ni o drugom nije se čulo ništa u toku kvesture. To je zato što ni jednom od vas kocka nije dodelila polje na kom bi se mogla istaći i prepoznati vrlina.

Vreme preostalo od završetka kvesture do kandidovanja za konzulat uzima se za upoređivanje dvojice kandidata. Iskoristili su ga na potpuno različite načine. Servije se ovde, zajedno sa mnom, prihvatio ovog vojevanja usred grada, punog žuči i uzbuđenja, deleći pravne savete, uobličavajući i sastavljajući pravne akte.³⁴ Izučio je građansko pravo, mnoge je noći prebdeo, mnogo se trudio; našao se mnogima pri ruci; istrpeo je glupost, podneo

Murena interea? Fortissimo et sapientissimo uiro, summo imperatori legatus, L. Lucullo, fuit; qua in legatione duxit exercitum, signa contulit, manum conseruit, magnas copias hostium fudit, urbis partim ui partim obsidione cepit, Asiam istam refertam et eandem delicatam sic obiit ut in ea neque auaritia neque luxuria uestigium reliquerit, maximo in bello sic est uersatus ut hic multas res et magnas sine imperatore gesserit, nullam sine hoc imperator. Atque haec quamquam praesente L. Lucullo loquor, tamen ne ab ipso propter periculum nostrum concessam uideamur habere licentiam fingendi, publicis litteris testata sunt omnia, quibus L. Lucullus tantum laudis impertiit quantum neque ambitiosus imperator neque inuidus tribuere alteri in communicanda gloria debuit. 21 Summa in utroque est honestas, summa dignitas; quam ego, si mihi per Seruium liceat, pari atque eadem in laude ponam. Sed non licet: agitat rem militarem, insectatur totam hanc legationem, adsiduitatis et operarum harum cotidianarum putat esse consulatum.

»Apud exercitum mihi fueris« inquit »tot annos; forum non attigeris; auferis tam diu, et cum longo interuallo ueneris, cum his qui in foro habitauerint de dignitate contendas?« Primum ista nostra adsiduitas, Serui, nescis quantum interdum adferat hominibus fastidi, quantum satietatis. Mihi quidem uehementer expedit positam in oculis esse gratiam; sed tamen ego mei satietatem magno meo labore superaui et tu item fortasse; uerum tamen utriusque nostrum desiderium nihil obfuisse. 22 Sed ut hoc omissum ad studiorum atque artium contentionem reuertamur, qui potest dubitari quin ad consulatum adipiscendum multo plus adferat dignitatis rei militaris quam iuris ciuili gloria? Vigilas tu de nocte ut tuis consultoribus respondeas, ille ut eo quo intendit mature cum exercitu perueniat; te gallorum, illum bucinarum cantus excuscat; tu actionem instituis, ille aciem instruit; tu caues ne tui consultores, ille ne urbes aut castra capiantur; ille tenet et scit ut hostium copiae, tu ut aquae pluuiarum arceantur; ille exercitatus est in propagandis finibus, tuque in regendis. Ac nimirum – dicendum est enim quod sentio – rei militaris uirtus praestat ceteris omnibus. Haec nomen populo Romano, haec huic urbi aeternam gloriam peperit, haec orbem terrarum parere huic imperio coegit; omnes urbanae res, omnia haec nostra praeclara studia et haec forensis laus et in-

nadmenost i progutao čangrizavost mnogih ljudi. Živeo je po tuda, ne po svojoj volji. Velika je zasluga i svim ljudima ugodna kada se jedan čovek posveti onoj veštini koja će mnogima biti od koristi. A šta se dešavalo sa Murenom u međuvremenu? Bio je legat Luciju Lukulu,³⁵ izvršnom vojskovođi i veoma mudrom i hrabrom čoveku. U toj je službi predvodio vojsku, napadao, borio se i razbio mnoge neprijateljske čete. Zauzimaao je gradove, neke napadom, a neke opsadom. A tu prebogatu i tako raskošnu Aziju obišao je tako da u njoj nije ostavio ni traga pohlepe ni luksuza. U žestokom ratu borio se tako predano, da je mnoge i velike poduhvate izveo bez glavnog zapovednika a ovaj nijedan bez njega. Pa iako ovo govorim u prisustvu Lucija Lukula, ipak napominjem da je sve ovo potvrđeno u zvaničnim izveštajima, da ne bi izgledalo da mi je on, zbog opasnosti po nas, dopustio da preuveličavam. U njima je L. Lukul udelio Mureni toliko hvale koliko nije bio dužan da iskaže nijedan tašt i zavidljiv zapovednik kada je delio slavu sa drugim. Čast i ugled su kod obojice izuzetni. Ja bih ih podjednako cenio i hvalio, samo kad bi mi Servije dopustio. Ali on mi to ne dopušta, već potcenjuje vojničku profesiju, napada celokupnu Mureninu legatsku službu i smatra da je konzulat stvar neprestanog opštenja sa biračima i ovih svakodnevnih aktivnosti na Forumu.

»Bio si u vojsci toliko godina – kaže Sulpicije – uopšte se nisi pojavljivao na Forumu; tako te dugo nije bilo i sada, kad si se posle dužeg vremena vratio, ti bi da se nadmećeš za konzulat sa ovima koji praktično žive na Forumu?«

Kao prvo, Sulpicije, ti i ne znaš koliko je ljudima ponekad mučna i dosadna ta naša stalna prisutnost na Forumu. Meni je, doduše, veoma koristilo to što sam svoju popularnost mogao videti u očima iz kojih je izbijala zahvalnost, ali sam ipak uz veliki napor, a možda je to i sa tobom slučaj, izbegao zasićenje zbog mojih čestih nastupa. Istina, nijednom od nas dvojice ne bi naškodilo da su mogli malo i da nas se užele. Ali, da se ostavim ovoga i vratim upoređivanju zanimanja i umeća dvojice kandidata. Ima li ikakve sumnje da sticanju konzulata mnogo više doprinosi slava stečena na bojnopolju nego na Forumu? Ti noću bdiš da bi spremio odgovore za svoje klijente, a on da bi sa vojskom zarana stigao tamo kuda je namerio. Tebe budi pesma petlova, njega zvuk vojničkog roga. Ti pripremaš sudski postupak, a on postavlja bojni red. Ti paziš da ti klijenti ne budu poraženi, a on da gradovi ili vojnički logori ne budu osvojeni. On razume i zna kako se odbijaju neprijateljske čete, a ti kako se odvodi nagomilana kišnica.³⁶ On se izveštio u proširivanju granica, a ti u njihovom određivanju. I zaista se zasluga vojničke službe – moram reći ono što mislim – ističe nad svim ostalima. Jer voj-

latet in tutela ac praesidio bellicae uirtutis. Simul atque increpuit suspicio tumultus, artes ilico nostrae conticiscunt.

23 Et quoniam mihi uideris istam scientiam iuris tamquam filiolum osculari tuam, non patiar te in tanto errore uersari ut istud nescio quid quod tanto opere didicisti praeclarum aliquid esse arbitrere. Aliis ego te uirtutibus – continentiae, grauitatis, iustitiae, fidei, ceteris omnibus – consulatu et omni honore semper dignissimum iudicaui quod quidem ius ciuile didicisti, non dicam operam perdidisti, sed illud dicam, nullam esse in ista disciplina muniam ad consulatum uiam. Omnes enim artes, quae nobis populi Romani studia concilient, et admirabilem dignitatem et pergratam utilitatem debent habere. 24 Summa dignitas est in eis qui militari laude antecellunt; omnia enim quae sunt in imperio et in statu ciuitatis ab his defendi et firmari putantur; summa etiam utilitas, si quidem eorum consilio et periculo cum re publica tum etiam nostris rebus perfrui possumus. Grauis etiam illa est et plena dignitatis dicendi facultas quae saepe ualuit in consule deligendo, posse consilio atque oratione et senatus et populi et eorum qui res iudicant mentis permouere. Quaeritur consul qui dicendo non numquam comprimat tribunicios furores, qui concitatum populum flectat, qui largitioni resistat. Non mirum si ob hanc facultatem homines saepe etiam non nobiles consulatum consecuti sunt, praesertim cum haec eadem res plurimas gratias, firmissimas amicitias, maxima studia pariat. Quorum in isto uestro artificio, Sulpicii, nihil est. 25 Primum dignitas in tam tenui scientia non potest esse; res enim sunt parucae, prope in singulis litteris atque interpunctionibus uerborum occupatae. Deinde, etiam si quid apud maiores nostros fuit in isto studio admirationis, id enuntiatis uestris mysteriis totum est contemptum et abiectum. Posset agi lege necne pauci quondam sciebant; fastos enim uolgo non habebant. Erant in magna potentia qui consulebantur; a quibus etiam dies tamquam a Chaldaeis petebatur. Inuentus est scriba quidam, Cn. Flauius, qui cornicum oculos confixerit et singulis diebus ediscendis fastos populo proposuerit et ab ipsis <his> cautis iuris consultis eorum sapientiam compilarit. Itaque irati illi, quod sunt ueriti ne dierum ratione peruolgata et cognita sine sua opera lege <agi> posset, uerba quaedam composuerunt ut omnibus in rebus ipsi interessent.

nički uspesi su proneli ime rimskog naroda i obezbedili ovom gradu većitu slavu. Oni su primorali čitav zemaljski krug da se potčini vlasti Rima. Svi gradski poslovi, svi ovi naši plemeniti naponi, naša slava i marljivost na Forumu, sve to je sigurno i zaštićeno pod okriljem ratničkog junaštva. Čim se oglasi slutnja rata, naši poslovi smesta utihnu.

Pošto mi se čini da ti to pravničko znanje maziš kao svoje čedo, neću dozvoliti da budeš u tolikoj zabludi i smatraš da je to što si sa toliko napora učio nekakva izvanredna stvar. Zbog drugih sam te vrlina – umerenosti, dostojanstva, pravičnosti, savesnosti i svih ostalih – uvek smatrao više nego dostojnim konzulata i svake druge počasti. A to što si izučavao građansko pravo ne bih nazvao uzaludnim trudom, ali bih rekao da se u toj disciplini ne nalazi ni jedan prokrčen put ka konzulatu. Sve veštine koje mogu da nam pribave naklonost rimskog naroda treba da budu i dostojanstvene, da bi zadivile, i korisne, da bi ugodile. Najveće dostojanstvo imaju oni koji se odlikuju vojničkom slavom, jer se misli da oni brane i podupiru sve na čemu se zasniva rimska dominacija svetom i stanje u samoj državi. A oni su nam i najkorisniji, jer nam njihove odluke i opasnosti kojima se izlažu omogućavaju da uživamo kako u državi tako i u ličnim posedima. Značajna je, takođe, i vrlo uvažena i ona govornička veština, koja je uvek pomagala u izboru konzula. Ona omogućava da se savetom i govorom utiče na mišljenje senata, naroda i sudija. Traži se konzul koji bi govorom tu i tamo obuzdao bes tribuna, umirio pobunjeni narod i suprotstavio se podmićivanju. Nije ni čudo što su zbog ove veštine često čak i neugledni rodom sticali konzulat, naročito zbog toga što baš ta sposobnost obezbeđuje najviše zahvalnosti, najčvršća prijateljstva i najveću naklonost ljudi. Ništa od navedenog ne nalazi se u tom vašem umeću. Kao prvo, ne može biti dostojanstva u tako neznačajnoj veštini. Predmeti su joj beznačajni, gotovo ograničeni na pojedinačna slova³⁷ i puko čepkanje po rečima.³⁸ A zatim, čak i ako je kod naših predaka bilo izvesnog divljenja prema tom vašem zanimanju, ono je prezreno i odbačeno kada su vaše tajne otkrivene. Nekad je bilo malo onih koji su znali može li se na osnovu zakona parnica povesti ili ne, jer popis sudbenih dana još nije bio svima dostupan. Veliku moć su tada imali pravni savetnici od kojih se, kao da su haldejski astrolozi,³⁹ mogao doznati pravi dan. Našao se neki pisar, Gnej Flavije,⁴⁰ koji je i najopreznijeg mogao da nasamari. Pošto je naučio napamet svaki pojedini dan, on je narodu obznanio kalendar i od ovih lukavih pravnika »ukrao« njihovu dragocenu mudrost. A oni ljuti, jer su se plašili da će se sada, kada je popis sudbenih dana opšte poznata stvar, sudski procesi moći odvijati i bez njihovog učešća, izmislili su nekakve formule da bi i dalje učestvovali u svakoj parnici.

26 Cūn hoc fieri bellissime posset: »Fundus Sabinus meus est.« »Immo meus«, deinde iudicium noluerunt.

»Fundus« inquit »qui est in agro qui Sabinus uocatur.« Satis uerbose; cedo quid postea? »Eum ego ex iure Quiritium meum esse aio.« Quid tum? »Inde ibi ego te ex iure manum consortum uoco.« Quid huic tam loquaciter litigioso responderet ille unde petebatur non habebat. Transit idem iuris consultus tibicinis Latini modo. »Vnde tu me« inquit »ex iure manum consortum uocasti, inde ibi ego te reuoco.« Praetor interea ne pulchrum se ac beatum putaret atque aliquid ipse sua sponte loqueretur, ei quoque carmen compositum est, cum ceteris rebus absurdum tum uero in illo »Suis utrisque superstitionibus praesentibus istam uiam dico; ite uiam«. Praesto aderat sapiens ille qui inire uiam doceret. »Redite uiam.« Eodem duce redibant. Haec iam tum apud illos barbatus ridicula, credo, uidebantur, homines, cum recte atque in loco constitissent, iuberi abire ut unde abissent eodem statim redirent. Isdem ineptiis fucata sunt illa omnia: »Quando te in iure conspicio«, et haec: »Anne tu dicas qua ex causa uindicaueris?« Quae dum erant occulta, necessario ab eis qui ea tenebant petebantur; postea uero peruolgata atque in manibus iactata et excussa, inanissima prudentiae reperta sunt, fraudis autem et stultitiae plenissima. 27 Nam cum permulta praeclare legibus essent constituta, ea iure consultorum ingeniiis pleraque corrupta ac deprauata sunt. Mulieres omnis propter infirmitatem consilii maiores in tutorum potestate esse uoluerunt; hi inuenerunt genera tutorum quae potestate mulierum continerentur. Sacra interire illi noluerunt; horum ingenio senes ad coemptiones faciendas interimendorum sacrorum causa reperti sunt. In omni denique iure ciuili aequitatem reliquerunt, uerba ipsa tenuerunt, ut, quia in alicuius libris exempli causa id nomen inuenerant, putarent omnis mulieres quae coemptionem facerent »Gaias« uocari. Iam illud mihi quidem mirum uideri solet, tot homines, tam ingeniosos, post tot annos etiam nunc statuere non potuisse utrum »diem tertium« an »perendinum«, »iudicem« an »arbitrum«, »rem« an »litem« dici oporteret.

28 Itaque, ut dixi, dignitas in ista scientia consularis numquam fuit, quae tota ex rebus fictis commenticiisque constaret, gratiae uero multo etiam minus. Quod enim omnibus patet et aequè promptum est mihi et aduersario meo, id esse gratum nullo pacto potest. Itaque non modo benefici conlocandi

Iako je najbolje bilo da se ovako kaže: »Sabinsko imanje je moje« – »Ne nego moje« – pa da onda usledi sudska odluka, nisu tako hteli.⁴¹

»Imanje, kaže, koje se nalazi na zemlji što se zove sabinskom – prilično rečito, slušaj samo dalje – ja tvrdim po kviritskom pravu⁴² da ono pripada meni.« Šta ide zatim? »Zbog toga te pozivam da pred sudom, ruku polažući, dokažeš vlasništvo.«⁴³ Tuženi nije znao šta da odgovori tako brbljivom parničaru. Zatim isti pravni savetnik prelazi na drugu stranu, poput latinskog frulaša.⁴⁴ »Pošto ti mene pozivaš da pred sudom dokažem vlasništvo, kaže, onda i ja tebe pozivam da to isto učiniš.« Da pretor u međuvremenu ne bi sebe precenio i rekao nešto na svoju ruku, i za njega je smišljena recitacija, besmislena, kako u svemu ostalom tako, naročito, u ovome: »U prisustvu svedoka na obe strane pokazujem vam put. Pođite tim putem.« Pri ruci im je bio onaj znalac da im pokaže kuda da krenu. »Vratite se tim putem.« Pod njegovim vodstvom su se i vraćali. Ovo je, mislim, još u ono vreme dok su naši preci nosili brade⁴⁵ izgledalo smešno – da se ljudima koji su pravilno zauzeli mesto naredi da se udalje, kako bi se odmah vratili na mesto sa kog su i pošli. Istim budalaštinama nakićene su i sve one formule tipa: »Pošto te vidim na sudu«⁴⁶ ili »Hoćeš li reći na osnovu čega polažeš pravo na vlasništvo?« Dok su te formule bile tajne, morale su se tražiti od onih kojima su bile poznate. Posle su, međutim obnarodovane, prenošene iz ruke u ruku i dobro ispitane, pa je otkriveno da su bez ikakvog smisla, ali zato pune obmana i budalaština. Jer mnogo toga što je zakonima bilo izvrsno utvrđeno, sada je većinom bilo iskvareno i unakaženo zahvaljujući domišljatosti pravnih savetnika. Naši stari su zahtevali da se sve žene, zbog ograničene moći rasuđivanja, nalaze u vlasti staratelja, a ovi pravници su izmislili takve vrste staratelja koji su zavisili od vlasti žena.⁴⁷ Naši preci nisu hteli da se verski običaji izgube, a pravници su smislili da se žene udaju za starce kako bi se sveti obredi ugasi.⁴⁸ Ukratko, u celokupnom građanskom pravu su potpuno zanemarili pravičnost, ali su se zato čvrsto držali reči. Tako su, recimo, smislili da se sve žene koje bi sklopile brak na ovaj način zovu Gaje,⁴⁹ jer su u nečijem spisu pronašli to ime navedeno kao primer. Čudno mi je, zatim, i to što toliki i tako oštroumni ljudi ni posle toliko godina nisu bili u stanju da odluče da li treba reći »trećeg dana« ili »prekosutra«, »sudija« ili »arbitar«, te »rasprava« ili »parnica«.

Dakle, kao što rekoh, nikad u toj vašoj nauci nije bilo dostojanstva, a još manje ugleda potrebnog za konzulat, jer se u potpunosti zasnivala na izmišljotinama i obmanama. Jer ono što je svima dostupno i koristi jednako i meni i mom protivniku ne može nikako zadobiti posebnu naklonost. Zato sada ne samo da ste izgubili nadu da će vaše usluge pobuditi zahvalnost, već ste izgubili i sve ono što je jedno vreme značila formula: »Je li dopušteno da

spem sed etiam illud quod aliquamdiu fuit »Licet consulere?« iam perdidistis. Sapiens existimari nemo potest in ea prudentia quae neque extra Romam usquam neque Romae rebus prolatis quicquam ualet. Peritus ideo haberi nemo potest quod in eo quod sciunt omnes nullo modo possunt inter se discrepare. Difficilis autem res ideo non putatur quod et perpaucis et minime obscuris litteris continetur. Itaque si mihi, homini uehementer occupato, stomachum moueritis, triduo me iuris consultum esse profitebor. Etenim quae de scripto aguntur, scripta sunt omnia, neque tamen quicquam tam anguste scriptum est quo ego non possim »Qua de re agitur« addere; quae consuluntur autem, minimo periculo respondentur. Si id quod oportet responderis, idem uideare respondisse quod Seruius; sin aliter, etiam controuersum ius nosse et tractare uideare.

29 Quapropter non solum illa gloria militaris uestris formulis atque actionibus antependa est, uerum etiam dicendi consuetudo longe et multum isti uestrae exercitationi ad honorem antecellit. Itaque mihi uidentur plerique initio multo hoc maluisse, post, cum id adsequi non potuissent, istuc potissimum sunt delapsi. Vt aiunt in Graecis artificibus eos auloedos esse qui citharoedi fieri non potuerint, sic nos uidemus, qui oratores euadere non potuerint, eos ad iuris studium deuenire. Magnus dicendi labor, magna res, magna dignitas, summa autem gratia. Etenim a uobis salubritas quaedam, ab eis qui dicunt salus ipsa petitur. Deinde uestra responsa atque decreta et euertuntur saepe dicendo et sine defensione orationis firma esse non possunt. In qua si satis profecissem, parcius de eius laude dicerem; nunc nihil de me dico sed de eis qui in dicendo magni sunt aut fuerunt.

30 Duae sint artes (igitur) quae possint locare homines in amplissimo gradu dignitatis, una imperatoris, altera oratoris boni. Ab hoc enim pacis ornamenta retinentur, ab illo belli pericula repelluntur. Ceterae tamen uirtutes ipsae per se multum ualent – iustitia, fides, pudor, temperantia; quibus te, Serui, excellere omnes intellegunt. Sed nunc de studiis ad honorem apposis, non de insita cuiusque uirtute disputo. Omnia ista nobis studia de manibus excutiuntur simul atque aliqui motus nouus bellicum canere coepit. Etenim, ut ait ingeniosus poeta et auctor ualde bonus, proeliis promulgatis »pellitur e medio« non solum ista uestra uerbosa simulatio prudentiae sed etiam ipsa illa domina rerum, »sapientia; ui geritur res spernitur orator« non solum

pitam za sauet?«⁵⁰ Ne može se pripisati mudrost nikome ko raspolaže znanjem koje nema značaja nigde van Rima, pa ni u samom Rimu kada se obustave javni poslovi. Ne može se reći ni da je neko tome naročito vičan, jer u onome što svi znaju ne može biti nikakvog međusobnog neslaganja. A ni sama građa se ne smatra složenom, zbog toga što je sadržana u malom broju sasvim razumljivih spisa. I zato, ako mene, čoveka silno zaokupljenog poslom, uspete da isprovocirate, za tri dana ću demonstrirati da sam postao pravni savetnik. Jer kad se parnice vode na osnovu pisanog koncepta, tu je već sve napisano, ali ipak ništa nije napisano tako gusto,⁵¹ da ja tu ne bih mogao da umetnem jedno: »što je predmet spora«. A što se tiče usmenih saveta, oni se daju bez ikakve opasnosti. Jer ako kažeš ono što treba, izgledaće da si postupio isto kao što bi i Servije.⁵² Ako li pak odgovoriš drugačije, činiće se da poznaješ neko sporno pravno pitanje i o njemu raspravljaš.

Zbog svega toga ne samo da onu vojničku slavu treba pretpostaviti tim vašim formulama i parnicama, već i govornička umešnost daleko nadmašuje tu vašu vežbu za sticanje počasne službe. Čini mi se, uostalom, da je većina tih pravnika isprva mnogo više težila govorničkom pozivu, ali pošto to nisu mogli da postignu, skliznuli su među pravnike.⁵³ Kažu da su među grčkim muzičarima auledi bili oni koji nisu mogli da postanu kitarodi.⁵⁴ Tako i mi vidimo da se oni koji nisu mogli da postanu govornici okreću izučavanju prava. Besedništvo podrazumeva naporan rad, uzvišen zadatak, veliki ugled, a i najveću zahvalnost. Dok se od vas traži neka vrsta leka, od besednika se očekuje samo zdravlje. A zatim, govor često poništava vaše savete i odluke koje i ne mogu da se održe ako ih neki govornik ne podrži. Da sam u besedništvu dovoljno napredovao, uzdržanije bih govorio o njegovom značaju. Ovako uopšte ne govorim o sebi, već o onima koji jesu, ili su bili, veliki govornici.

Postoje, dakle, dva umeća koja ljude mogu da uzdignu na najviši stepen dostojanstva: jedno je umeće dobrog vojskovođe, a drugo dobrog govornika. Ovaj čuva blagodeti mira, a onaj prvi otklanja opasnost od rata. Ipak, i ostale vrline su veoma vredne same po sebi: pravičnost, vernost, poštenje i umerenost. Svi primećuju, Servije, da se ti njima odlikuješ. Ali ja sada razmatram zanimanja prikladna za sticanje počasne službe, a ne svakom urođene vrline. Sve te aktivnosti nam se istrgnu iz ruku, čim neka nova uzbuna zatrubi poziv u rat.

I zaista, kao što kaže onaj genijalni pesnik i veoma pouzdan istoriograf,⁵⁵ kada se objavi početak rata »u stranu biva gurnuta« ne samo ta vaša rečita simulacija znanja, nego i sama ona gospodarica sveta »mudrost«; sila se pita, a za govornika se ne mari«, i to ne samo za dosadnog i brbljivog, već ni za

odiosus in dicendo ac loquax, uerum etiam »bonus; horridus miles amator«, uestrum uero studium totum iacet. »Non ex iure manum consertum sed mage ferro« inquit »rem repetunt.«

Quod si ita est, cedat, opinor, Sulpici, forum castris, otium militiae, stilus gladio, umbra soli; sit denique in ciuitate ea prima res propter quam ipsa est ciuitas omnium princeps.

»dobrog; na ceni je grubi vojnik«, a vaša se delatnost potpuno zanemaruje. »Ne podižu tužbu na sudu, već s mačem u ruci traže zadovoljenje.«

Ako je zaista tako, Sulpicije, onda je, mislim, bolje da se Forum ukloni vojničkom logoru i državna služba vojničkoj. Neka se pero zameni mačem i odmor u senci borbama na suncu. Jednom rečju, neka prvo mesto u državi zauzme ratnička veština zahvaljujući kojoj ova zemlja dominira svetom.

NAPOMENE

¹ *Auspicium*: proricanje na osnovu leta ptica. Javne auspicije obavljali su magistrati koji su imali *ius auspiciorum*, i to na izborima, kod preuzimanja dužnosti ili prilikom stupanja u provinciju.

² *Comitia centuriata*: skupštine po centurijama koje su donosile zakone, vršile izbor magistrata *cum imperio* i razmatrale pitanja rata i mira.

³ Ciceron se ovde namerno služi starinskim formulama koje su bile uobičajene u molitvi koja se izgovarala pre proglašavanja (*renuntiatio*); upor. Var. *L.L.* 6,86 u staroj cenzorskoj formuli *quod bonum fortunatum felixque salutareque siet populo Romano Quiritium reique publicae populi Romani Quiritium, mihiq;e collegaeque meo, fidei magistratuique nostro*; Plin. *Paneg.* 72 *iam quod precatus est ut illa ipsa ordinatio comitorum bene ac feliciter eveniret nobis, reipublicae, tibi.*

⁴ *Populo plebique Romanae*: takođe u jednoj Scipionovoj molitvi kod Livija, 29,27,1, koja se odlikuje starinskim jezikom, i kod Cicerona *Verr.* 5.36. Formula potiče iz vremena kada se plebs, koji nije imao puna građanska prava, još uvek oštro razlikovao od pravog *populus*-a, tj. od punopravnih građana koje su činili patriciji.

⁵ Utoliko što *potestas iudicii*, kao što Ciceron kaže u *Rab.* 5 *proxime ad deorum immortalium numen accedit.*

⁶ Upor. *Sul.* 2 *cum huius periculi propulsatione coniungam defensionem officii mei.* U oba govora Ciceron, pre nego što pređe na stvar, prethodno opravdava *officium suum*, tj. preuzimanje odbrane.

⁷ Radi se o stoičkom sistemu, jer je, kao što je poznato, Katon bio stoik.

⁸ Učenje o dužnostima naročito je usavršeno u stoičkoj filosofiji. Svoje tri knjige *De officiis* Ciceron je napisao prema delima Grka Panetija (Περὶ τοῦ καθήκοντος) i Posidonija, najistaknutijih predstavnika stoičke filosofije u Rimu u II v. p. n. e.

⁹ *Rectum* odgovara grčkom κατόρθωμα, što je tehnički termin iz stoičkog etičkog učenja.

¹⁰ *Res Mancipi* su takva dobra koja se predaju u puno vlasništvo kupcu putem formalnog procesa mancipacije (*mancipatio*) – uzimanja u ruku. U slučaju zahteva za povraćaj *res Mancipi* od strane nekog trećeg lica, prodavac je bio dužan da dokaže vlasništvo ili nadoknadi kupcu štetu. Murenin konzulat je *res Mancipi* čiji je Ciceron prodavac a Murena kupac.

¹¹ »Opasnost od sudske odluke« znači da odlukom suda imovina može biti dodeljena trećem licu, koje je kupcu osporilo vlasništvo nad njom.

¹² Od 253. g. konzuli su stupali na dužnost prvog januara (a do tada 15. marta).

¹³ *Lex Tullia de ambitu* iz 63. godine.

¹⁴ Lucije Sergije Katilina se 63. godine kandidovao za konzula. Rešen da se po svaku cenu domogne vlasti, planirao je oružanu pobunu u slučaju neuspeha na izborima. Imao je mnogo pristalica kako u Rimu tako i u municipijima. U Etruriji su oni formirali oružane odrede. Ciceronu je pošlo za rukom da od Senata izdejstvuje specijalna ovlašćenja za obračun sa zaverenicima. Katilina je otišao iz grada, a vođe nje-

govih pristalica u Rimu su pobijene. Početkom 62. godine ugušen je pokušaj oružane pobune u Etruriji, a sam Katilina je poginuo.

¹⁵ Jer su osuđeni za podmićivanje po *lex Tullia de ambitu* kažnjavani isterivanjem iz Senata i desetogodišnjim progonstvom.

¹⁶ U toku predizborne kampanje Ciceron se, po sopstvenom priznanju, zalagao za Sulpicija i pomagao njegovu kandidaturu.

¹⁷ Znači, ne samo da svojim pravnim savetima pomažeš protivnicima svojih prijatelja, već i onima protiv kojih vodiš spor deliš pravne savete i smatraš da je sramota da oni izgube proces zbog neke formalne greške. *Advocatus* ovde nije onaj koji svojim prisustvom na sudu pomaže prijatelja, već onaj koji pruža pravne savete.

¹⁸ *Contentio dignitatis* prevodim »upoređivanje zasluga za državu«, jer se to poređenje – kao što se iz daljeg teksta vidi – izvodi zato da bi se pokazalo koji je od dvojice kandidata svojim aktivnostima više zadužio rimski narod i državu. Međutim, možda bi najadekvatniji prevod za *dignitas* u ovom slučaju bio »podobnost« ili »dostojnost«, jer se upoređivanjem zanimanja i magistratura dvojice kandidata želi pokazati koji je od njih bio podobniji ili, bolje, dostojniji da obavlja konzulsku službu. U daljem tekstu variram ova dva rešenja.

¹⁹ To je tzv. *partitio*, podela tužbe. U skladu sa njom i pobijanje (*confutatio*) delilo se na tri odgovarajuća dela. U ovom slučaju prvi deo pobijanja bavi se, isto kao i prvi deo optužbe, kritikom Mureninog života.

²⁰ *Praetextati filii*: pretekstu, purpustom opšivenu togu, nosili su viši poglavari i neki sveštenici, kraljevi u Rimu i u slobodi rođena deca, obično do sedamnaeste godine. Dečaci su pretekstu zamenjivali virilnom togom, što je značilo prelazak iz dečačke u mladičku dob.

²¹ *Tempestivum convivium*: gozba koja je počinjala rano, već pre devetog dnevnog sata (*cenare de die*), po našem računanju oko dva-tri po podne.

²² *Luxuria* obuhvata, kao opšti pojam, gore pojedinačno navedene *voluptates sive vitia*, čija je senka (*umbra*), odnosno stalni pratilac (*assidua comes*), i igranje.

²³ Ciceron se nada da je dokazao da su prethodno navedene optužbe neosnovane.

²⁴ Ovde počinje drugi deo pobijanja optužbe, koji za predmet ima upoređivanje Murenine i Sulpicijeve podobnosti za sticanje konzulata.

²⁵ Radi se o prvoj secesiji plebejaca, čiji cilj, po analisti Pizonu, nije bilo Sveto Brdo, već Aventin.

²⁶ Kvint Pompej bio je prvi konzul iz plebejske porodice Pompeja (141. godine), i prvi plebejac cenzor (131.).

²⁷ Marko Emilije Skaur pripadao je najuglednijim patricijima svog vremena. Bio je konzul 115, cenzor 109, *consul suffectus* 108. i niz godina *princeps senatus*.

²⁸ Manije Kurije Dentat, pobednik nad Samnitima 290. i epirskim kraljem Pirom 275., bio je konzul u tri navrata (290, 275, i 274.) i cenzor 272. godine. Marko Porcije Katon bio je konzul 195. godine. Za Pompeja vidi prethodnu napomenu.

²⁹ Gaj Marije bio je konzul 107, 104, 103, 102, 101, 100. i 86 godine, Tit Didije bio je konzul 98, a Gaj Celijski, Marijev pristalica, 94. godine. Svi navedeni u ovoj i prethodnoj napomeni pripadali su plebejskim rodovima.

³⁰ Tj. posle devetnaest godina (od 93, kada se završio Celijski konzulat, do 64, kada je Ciceron izabran, nije bilo plebejskog konzula).

³¹ Proglašavanje (*renuntiatio*) se obavljalo onim redom kojim je svaki od kandidata donosio neophodan broj glasova iz osamnaest triba.

³² Ne zna se ništa bliže o ovom zakonu.

³³ Najčešće pominjane provincije kod pisaca su *Ostiensis* i *Gallica*. Prva, sa sedištem u Ostiji, je posebno nadzirala dovoz žita. To je moglo zadavati glavobolje nadležnom magistratu pa zato Ciceron kaže da je *Ostiensis* jedna *negotiosa et molesta provincia*.

³⁴ Glavne delatnosti pravnog savetnika bile su: *respondere* – saopštavanje pravnog mišljenja, *cavere* – davanje uputstava za zaključivanje pravnog posla (sa svim neophodnim sigurnosnim merama) i *scribere* – pismeno uobličavanje pravnih poslova, što su obično radili pisari.

³⁵ Lucije Licinije Lukul (117–56. god.) imenovan je 74. za vanrednog prokonzula radi vođenja rata protiv Mitridata Pontijskog.

³⁶ Zbog nepostojanja odvodnog sistema odvođenje nagomilane površinske vode je često bilo predmet sudskih parnica u Rimu tog doba.

³⁷ Upor. *Caecin. 77 verbo ac littera ius omne torqueri*; tamo se sve vrtelo oko razlike između reči *deicere* i *reicere*.

³⁸ *Interpunctionibus (verborum)* je ἄπαξ λεγόμενον. Primer takvog »čepkanja po rečima« navodi Kvintilijan 7,9,8 *testamento quidam iussit poni statuam auream hastam tenentem*; sporno pitanje je *utrum statua hastam tenens aurea esse debeat, an hasta esse aurea in statua alterius materiae*.

³⁹ Haldejski gatari su na osnovu konstelacije zvezda proricali srećne i nesrećne dane.

⁴⁰ Gnej Flavije j bio sin oslobođenika i pisar Apija Klaudija Ceka. Postao je kurulni edil 304. godine, i tada (ili dok je još bio pisar, ili već kao edil) objavio *Ius Flavianum*, svojevršno objašnjenje sudskih postupaka (*legis actiones*) i kalendar. Nije sasvim jasno šta je tačno i zašto Flavije učinio, a njegova uloga u razvoju rimskog kalendara je sporna.

⁴¹ Što se tiče parnica koje su za predmet imale pravo vlasništva nad imanjem, zemljom ili slično, u najstarija vremena pretor je obično odlazio na lice mesta i tamo presuđivao u korist onoga koji je tvrdio da je vlasnik imanja i koji je u njemu zaista i uživao. Kasnije su strane u sporu donosile grumen zemlje (*gleba*) sa spornog imanja i sporili su se oko njega kao oko čitavog imanja. Ali vremenom se i ovaj običaj izgubio i sve je preraslo u puke ceremonije.

⁴² *Ius Quiritium*: puno rimsko građansko pravo (*Quiris* – rimski građanin koji uživa sva građanska prava).

⁴³ *Ex iure manum conserere*: započeti parnicu o vlasništvu tim da tužitelj i tuženi taknu rukom stvar oko koje se spore. Izraz objašnjava Gelijski 20,10,7 *de qua re disceptatur in iure praesenti, sive ager sive quid aliud est, cum adversario simul manu prendere ... id est vindicia*.

⁴⁴ *Tibicines* su pratili izlaganje glumaca na sceni i to tako što su prelazili (*transire*) od jednog glumca do drugog. Izgleda da nisu bili Rimljani već, tradicionalno, Latini.

⁴⁵ Brijanje se u Italiji odomaćilo otprilike krajem IV veka p. n. e.

⁴⁶ Cela formula glasi ovako: *Quando te in iure conspicio, postulo an fuas (sis) auctor* – Pošto te vidim na sudu pitam da li si jemac.

⁴⁷ Ženama je, saglasno testamentu njihovih pokojnih muževa, bilo dopušteno da same sebi biraju staratelja po želji. Pre nego što bi ga izabrale, žene su budućem skrbniku postavljale svoje uslove.

⁴⁸ Da bi se oslobodile obaveze vršenja porodičnih verskih obreda (*sacra familiaria*), koja je zavisila od vlasništva nad imovinom, žene su sklapale prividni brak (*coemptio*) sa nekim starcem bez dece. On bi ženu odmah oslobodio skrbništva, a njenu imovinu bi odbio. Vršenje porodičnih verskih obreda bila je odsada starčeva obaveza (uz odgovarajuću nadoknadu) sve do njegove smrti kada se gasila, jer nije imao ni dece ni imovine.

⁴⁹ U formulama koje su se izgovarale kod sklapanja prividnog braka (*coemptio*) mlada se zaista zvala Gaja.

⁵⁰ Da je ova formula bila uobičajena kod uzimanja pravnih saveta pokazuje Horacije, *Sat.* 2,3,192 *ergo consulere et mox respondere licebit?*

⁵¹ Ustvari u tako tesnoj vezi sa određenim slučajem. Ciceron misli da svi slučajevi manje-više liče jedan na drugi i da bi se iz pravničkih priručnika lako mogao izvući jedan slučaj i primeniti na postojeći problem. Njemu bi se moralo dodati samo *qua de re agitur* – što je česta formula u pravnoj terminologiji kojom se obeležava ono što mi danas zovemo »predmet«.

⁵² Fino ulagivanje Sulpiciju.

⁵³ Ovde aludira na Sulpicija koji se najpre, kao i Ciceron, bio posvetio besedništvu. Upor. *Brut.* 151 *Rhodo ut rediit, videtur mihi in secunda arte* [tj. *in iure civili*] *primus esse maluisse quam in prima* [tj. *in eloquentia*] *secundus*.

⁵⁴ Auledi su pevači koji pevaju uz pratnju svirale, a kitarodi uz pratnju žičanog instrumenta kitare.

⁵⁵ Reč je o Kvintu Eniju (239–169.) autoru *Anala*, epske istorije Rima od osnivanja grada do 171. godine p. n. e. Navedeni stihovi su iz osme knjige i glase ovako:

*Pellitur e medio sapientia, vi geritur res;
spernitur orator bonus, horridus miles amator.
Haud doctis dictis certantes non maledictis
miscent inter sese inimicitiam agitantes,
non ex iure manum consertum, sed magis ferro
rem repetunt regnumque petunt, vadunt solida vi.*